

KÖNYVSZEMLE ÉS KRITIKA

RÁDAY PÁL IRATAI 1703—1706.

Sajtó alá rendezte Benda Kálmán, Esze Tamás, Maksay Ferenc, Papp László.

Magyar Történelmi Társulat, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955. 828 oldal.

A Rákóczi szabadságharc igen gazdag levéltári anyaga iránt a múlt század 60-as éveitől kezdve nyilvánult meg egyre fokozódó érdeklődés, főként Thaly Kálmán forráspublikáló és feldolgozó munkásságának következményeként. Thaly szenvedélyes buzgalommal vette vizsgálat alá a köz- és magánlevéltárak anyagát és kutatásainak eredményeit monumentális forráskiadványokban közölte. A Rákóczi Tár, az Archivum Rákócziánum, a szabadságharc vezetőinek levelezése és más okmánytárak közzétételével komoly szolgálatot tett a magyar történetírásnak, hiszen a kutatók azóta is nélkülözhetetlen forrásokként használják munkáit. Mindamellettt feltétlenül figyelembe kell vennünk azt, hogy Thaly forrásközlő tevékenysége sem választható el romantikus, hőskultuszt teremtő történelemszemléletétől. Ez teszi minden értéken kívül Thaly gazdag tudományos életének termését — beleértve a forrásközleményeket is — egyoldalúvá és fogyatékosná.

A Ráday Pál iratairól készült ismertetésnek nem lehet feladata, hogy akárcsak nagy vonásaiban is Thaly munkásságának értékelésével próbálkozzék, de néhány gondolattal és megállapítással érintenünk kell Thaly forráspublikációját is, mivel máig utólrérhetetlennek és utánzásra méltónak tartották az illusztris kutató e téren végzett tevékenységét is. Ráday iratainak előttünk fekvő kiadása után megállapíthatjuk, hogy ez a vélemény módosításra szorul, mert Thaly munkássága ebben a vonatkozásban is csak kezdetnek tekinthető, olyan kísérletnek, amelyet az új magyar történetírás csak alapos kritikával használhat fel. Ráday iratainak kiadása ugyanis azt bizonyítja, hogy a forráspublikáció valóban tudományos színvonalának eléréséhez olyan előfeltételek szükségesek, amellyel a Ráday kötet összeállítói kétségtelenül rendelkeztek. Az okmányok olvasása, a historiográfiai és magyarázó jegyzetek, a lényeges kiválasztása a lényegtelenből és a kötet számos erénye mind arra mutat, hogy történettudományunk kiváló alkotással gazdagodott. Thaly pontatlan közlése, ötletszerű, egyoldalú válogatása helyett e kötet minden sorában céltudatosságot, tudományos gondosságot és széles ismeretekről tanuskodó felkészültséget találhatunk.

Ráday Pál iratainak az összegyűjtését és kiadását az tette indokolttá, hogy Ráday személyén túlmenően ezek az iratok éles fényrel világítanak rá a szabadságharc mindeddig alig ismert politikai kérdéseire, Rákóczi államépítő tevékenységére, ezért lehetővé teszik a szabadságharc számos megoldatlan problémájának a kibontását. Ráday Pál, a fiatal középnemes, Rákóczi legbelsőbb embereként betekintést nyert e hősi korszak valamennyi fontos ügyébe, szoros kapcsolatot tartott fenn Európa nagy és kis államainak diplomatáival, szeme előtt nőtt nagygyá a kuruc hadsereg, körülötte zibongott a küzdelmes nyolc év sokezernyi szereplője. Ezért válhatott Ráday Pál iratainak a kiadása a Rákóczi szabadságharc egyik fontos dokumentációjává, a kuruckor beszédes tanújává.

Bár a kötet nem lép fel a teljesség igényével — ebben az esetben ugyanis a fejedelmi kancellária sokezernyi okmányát kellett volna magában foglalnia —, mégis a legfontosabb problémák helyes kiválasztása, a súlypontképzés szerencsés megoldása miatt maradéktalanul betölti feladatát. Több van e kötetben, mint amit az egyszerű cím takar!

A kiadvány legfontosabb tárgyi csoportjai a következők: diplomáciai, belpolitikai, katonai, gazdasági vonatkozású, béketárgyalási iratok, valamint Ráday családi levelezése és irodalmi jellegű munkái.

A számunkra legfontosabb katonai iratok tekintélyes helyet kaptak a kötetben és az egészen személyes jellegű okmányoktól eltekintve, úgyszólván alig van olyan szemelvény, amelyben katonai eseményeket, a kuruc és külföldi hadseregeket érintő megállapításokat ne találunk.

Ráday önéletírásának közlése után pl. a kitűnően válogatott levelek a szabadságharc alapvető katonai problémáiba engednek betekintést, a kuruc mozgalom ellenállhatatlan lendületét érzékeltetik, a különböző osztályok magatartásáról beszélnek a szabadság hajnalán. A köznemesség csatlakozása és állásfoglalása a szabadságharc egész menetét meghatározó tényezővé vált, és ezért kell különös örömmel üdvözölni azt a kísérletet, ahogyan a szerzők — hacsak vázlatosan is — a köznemesség csatlakozásának gazdasági és osztályérdekből fakadó okait megvilágítják s a problémát a néptömegek oldaláról ábrázolják.

Kuruc csapat-parancsnoktól Rádayhoz és viszont küldött levelek nemcsak ebben a fejezetben, de másutt is szerepelnek, bár nagyobb számban való közlésük sem okozott volna aránytalanságot a diplomáciai iratok kárára. Feltétlenül emelte volna a kötet értékét esetleg néhány olyan jobbágyinstanciának a közlése, amelynek elintézésében Rádaynak is szerepe volt. Persze a válogatás jellege miatt a harcoló csapatok vezetőinek és katonáinak levelei nem kaphattak elég súlyt a kötetben és ennek következménye az, hogy Ráday iratai csak másodkézből való forrásnak tekinthetők a szabadságharc szorosan vett katonai problémáinak, a hadműveleteknek és egyes összecsapásoknak a megismeréséhez.

Annál részletesebben foglalkozik viszont a kötet a kuruc hadsereg főparancsnokának, Rákóczinak hadszervező, fegyelmező és az anyagi ellátást érintő tevékenységével és ebben Ráday közvetlen szerepével. A magyarázó szövegek összefoglaló értékelést nyújtanak olyan bonyolult problémákról, mint pl. a szécsényi országgyűlésre elkészített, de nem tárgyalt katonai törvénykönyvről, a Mercurius Veridicus ex Hungaria című kuruc újságról, gazdasági intézkedésekről, stb. Igen sajnálatos, hogy a szerzők a hatalmas anyag átnézésekor egyetlen utalást sem találtak a szécsényi országgyűlésen fellépő rendi ellenállás olyan megnyilvánulásaira, amelyek a katonai problémák egyszerű elvetését megmagyaráznák, közelebb hoznák az ezzel nyilván összefüggő anatemizált szabályzat problémájának a megoldását. E szabályzattal kapcsolatban csak egy aggályunknak szeretnénk hangot adni: a sokoldalú bizonyítás ellenére nem vagyunk meggyőződve Ráday szerzőségéről, legalábbis az egyedüli szerzőségéről. Böckler munkájának Ráday kézjegyével ellátott példánya, a szécsényi szabályzat Ráday-fogalmazványa nem bizonyítja véglegesen a secretárius szerzőségét, csak azt, hogy Ráday is forgatta Böckler művét, illetve a szabályzat végső formába öntésében részt vett. Jogosnak látszik az a feltevés, hogy a komoly katonai tudásról tanúszkodó szabályzat összeállításában főként mások tevékenykedtek. Feltevésünket bizonyíthatja az a szerzők által is megállapított tény, hogy Ráday nem nagyon ismerte — vonzalom hiányában — a katonaelé apróságait, pedig a szécsényi törvénytár a katonai gyakorlat nagy hozzáértést követelő szabályait állapította meg. Helyesnek tartjuk viszont, hogy a szerzők nem feledkeztek el e szabályzattal kapcsolatban is a kutatók figyelmét a megoldandó problémákra ráirányítani.

A másik, régen vitatott problémában, a Mercurius Veridicus megjelenésének, szerzőségének polémiájában is közeledik a kutatás a végső szó kimondásához. A kérdés szakavatott kutatójának, Esze Tamásnak az utóbbi években megjelent munkái szoros összefüggésbe hozhatók a Ráday kiadvány eredményeivel. A hadiújság katonai jelentőségét igazolja az, hogy egyes számaint jórészt harctéri jelentésekből állították össze és így a hadiesemények leghivatottabb ismerői szólhattak a félév hívatatos lap hasábjain a külföldi személyiségekhez. A Mercurius kérdés helyes és bizonyított megoldásáért nem lehet elég elismeréssel adózni e kötet munkatársainak is.

Közvetlen hatást gyakoroltak a szabadságharc katonai eseményeire Rákóczi Magyarország lakosaihoz és a világ népeihez intézett kiáltványai, amelyeknek zöme — kevés kivétellel — Ráday Pál fogalmazásában hirdette a küzdelem igazságosságát, a magyar nép, a kuruc hadsereg és Rákóczi célkitűzéseit. E publicisztikai iratokat a szerzők teljes egészében Ráday szellemi alkotásainak tekintik, ami — ha kissé túlzó megállapítás is — sok igazat tartalmaz; Ráday éveken át nyögte a „Recrudescent” sérelmeit, jól ismerte osztályának, de az egész magyarság-

nak is a multját. Mégis tudott volna-e Ráday Pál világgá kiáltani évszázados sérelmeket, lángragyújtani egyszerű kuruc katonákat Rákóczi, egy kuruc program nélkül? Nem akarjuk elvitatni Ráday Pál elévülhetetlen érdemeit, de azt hisszük, hogy a Rákóczi kiáltványok azért elsősorban csak Rákóczi alkotásai; a Rákóczitól távolálló nemesi öntudat, a stílus csiszoltsága, a szavakban rejlő kifejező erő, a kiáltványok művészi jellege kétségtelenül Rádayt dicsérik, de Rákóczi szavát repítik világgá. A Rákóczi kiáltványok eddig pontatlan közlésben, az idegen nyelvűek pongyola fordításban voltak csak hozzáférhetők, most egy kötetbe kerültek a már eddig kiadottak is számos irattal együtt, és katonai jelentőségükön túlmenően hirdetik a magyar nyelv szépségét, a magyar publicisztika kuruckori virágzását.

A publicisztikai iratok közül kiemelkednek az antiklerikális röpiratok: élükön a jezsuitákat leleplező *Responsio* áll, ami kétségtelenül Ráday fogalmazványa. Ostorozó kíméletlenséggel veti a jezsuiták szemére, hogy a rendbe felvett fiatalokból kiölik a szülők és a haza iránti szeretetet, hogy mindig saját hasznukat keresik, a politikai életet minden eszközzel kezükben akarják tartani, a lelkiismeret zsarnokai, akik minden szelet a saját vitorlájukba akarnak fogni, még az ellenkező irányút is. A jezsuiták és a Habsburg-ház célkitűzéseinek teljes azonulása a legélesebb állásfoglalásra ösztönzi Rádayt a jezsuiták ellen és a *Responsió*val együtt a magyar publicisztika antiklerikális hagyományainak legszebb alkotásai kerülnek ki tolla alól. Ezeknek az iratoknak, valamint a pápai udvar haladás ellenes állásfoglalásának a bemutatásával jó szolgálatot tesz a kötet nemzeti hagyományainak helyes felhasználásához,

Anélkül, hogy részletesen szólnánk a gazdasági természetű, a család- és irodalmi jellegű szemelvényekről, kissé behatóbban kell megvizsgálnunk a kötet diplomáciai vonatkozású anyagát. Már előljáróban hangsúlyozni kívánjuk, hogy a szabadságharc katonai történetének tárgyalása a diplomáciai anyag alapos megismerése és feldolgozása nélkül csak meddő kísérlet maradhat. Ráday munkásságának megfelelően az iratok zömét a külföldi követségekkel, az európai uralkodók udvaraival folytatott levelezések, valamint a bel- és külpolitikailag egyaránt jelentős béketárgyalások dokumentációj alkotják. Ahogy erősödött a kuruc diplomáciai hálózat és kiterjedt Rákóczi külföldi összeköttetése, úgy szaporodott Ráday diplomáciai levelezése is. Kapcsolatot tartott fenn Rákóczi és saját nevében is a nyugati uralkodóknál akkreditált ügyvivőkkel, a portai követekkel, I. Péterhez küldött embereivel, a diplomáciai testülethez nem tartozó alkalmi követekkel és másokkal. Ráday iratainak e kötetében a szerzők a kiterjedt hálózat valamennyi szálát kezükben tartják és diplomáciai vonatkozásban is a legértékesebb kuruckori kiadvánnyal gazdagítják történetírásunkat. Az eddigi diplomáciai forrásközlemények (Simonyi, Fiedler stb.) elsősorban Franciaország és a

nyugati közvetítő hatalmak irattermését mutatták be, és főként az elienség oldaláról közelítették meg a szabadságharc külpolitikai problémáit. Ráday irataiban úgyszólván egész Európa megszólal és ami a legfontosabb, kuruc diplomaták okfejtésében ismerjük meg Rákóczi külpolitikai irányelveit, az úgynevezett szövetségesek valódi tevékenységét és a mediátorok (közvetítők) kétszínű aknamunkáját. Egy problémát azonban mégsem hagyhatunk szó nélkül. Bár a mediátorok és a rokonszenvező hatalmak „segítési készségét“ maguk a levelek és a szerzői megjegyzések is leleplezik, néhány igen érdekes probléma megoldásával adósak maradnak. A porosz udvarral fenntartott kapcsolatokról és a porosz magatartás igazi arculatáról pl. főként Jablonski Dániel Ernest udvari prédikátor levelei tanúskodnak, őt azonban egyáltalán nem lehet úgy kezelni, mint, aki „szószólójává vált nemcsak királya előtt, de a világ protestantizmusa felé is a magyar szabadságharc ügyének... Jablonski mindvégig egyik fő támasza volt Rákóczi dipomáciájának.“ (145–146. old.) Véleményünk szerint a közölt iratok is azt bizonyítják, hogy Jablonski többet ártott, mint használt Rákóczi ügyének. Leveleinek alaphangja a következő: Magyarország számára egy kiút van: a császárral való megbékélés. (163. old.) A porosz király mediációját illetően ezt írja: nem illenek a király méltóságához, hogy ajánlkozzék s esetleg visszautasítsák. (220. old.) Mint igazi jóakarója a magyarságnak látja, hogy a magyarok már nem Magyarorszáért, hanem Rákócziért harcolnak. Legjobban azzal szolgálhatják hazájuk ügyét, ha méltányos békét kötnek. (557. old.) Hasonló hangnemben nyilatkozik valamennyi levelében. A leszerelő, destruktív állásfoglalás annál is inkább feltűnő, mert már a szabadságharc első hónapjaiban, a nagyszerű kuruc győzelmek idején pengeti a békekötés hírjait, tehát nem a későbbi vereségek vezették el ilyen következtetések levonásához. Érdekes, hogy a hazafi Ráday is észrevette Jablonski álnok céljait. 1705. márciusába ezt írja neki: Fájdalmas Magyarországra, hogy a világ az ellenkezőjét hiszi, s még ő, Jablonski is arra beszélné rá őket, hogy azokat az erőszakkal kicsikart törvénytelen megállapodásokat fogadják el, amik ellen fegyvert fogtak. (224. old.) Ráday másutt is szigorúan megfelel Jablonski, csak öns, porosz udvari érdekől táplálkozó ajánlataira. Altalában nem lett volna helytelen tárgyalni azt, hogy mennyiben segítette vagy hátráltatta a kuruc ügy előrehaladását a mediátorok tevékenysége, hiszen már a kérdés vázlatos értékelése is sok hamis illúzió felszámolását segítette elő.

E megjegyzés persze nem érintheti a diplomáciai iratok közlésében, válogatásában és magyarázatában található számos új eredményt, amelyek egészében a kötet legnagyobb tudományos produktumai. Külön ki kell emelni azt a tárgyilagosságot, ahogyan a szerzők Ráday mellett a Rákóczi szabadságharc többi diplomatájának a megérdemelt helyét is

megtalálják, s munkásságukat a szabadságharc egészére gyakorolt hatásukban értékelik.

Különösen fájjaljuk azt, hogy az előszó hely hiányában sem tárgyalhatta Ráday Pál teljes élettörténetét. Míg a szabadságharc előtti és alatti tevékenységéről meglehetősen részletességgel tájékozódhattunk, addig az 1711 utáni évekről csak egy rövid utalás említi, hogy Ráday a Szatmárt követő elnyomás idején — bár a megváltozott helyzetbe beilleszkedett — a magyarországi protestánsok küzdelmét irányította a Habsburgok rekatolizációs törekvései ellen. Tudjuk, hogy 1711 után az állam és egyház viszonyát teljes összhang jellemezte, és a magyarországi protestánsok vallási harcának politikai súlya volt, ezért különösen érdekes lett volna a Rákóczi szabadságharc egyik köznemesi vezetőjének az új viszonyok közötti harci módszereit megismerni, az udvar felszólítására írt Descriptio-jától — amely kétségtelenül nem tartozik az ellenállás vonalába — az országgyűléseken tanúsított ellenállásáig megtett útját végigkísérni.

A kötet számtalan erénye közül is első helyen kellett volna említenünk a mű tudományos apparátusát, szerkesztését és kivitelezését, mert e tekintetben is példamutató alkotás került történéseink kezébe. A szépen fogalmazott regeszták, a legkisebb részletekre is kiterjedő historiográfiai és értelmező jegyzetek a szerzők kiváló stílusáról, tudományos munkásságuk színességéről, példás lelkiismeretességéről tanúskodnak. A szerkesztés és ezenbelül a kötet nyomdatechnikai kivitelezése Benda Kálmán és Székely György munkásságát dicséri.

Ráday Pál iratainak közkinccsé tételével az Akadémiai Kiadó és mindazok, akik a mű megjelenését szorgalmazták, komoly szolgálatot tettek a magyar történetírásnak. Nem lehet nagyobb dicsérete egy alkotásnak, ha különös figyelemmel és érdeklődéssel várják mindenütt a folytatását, a második kötet megjelenését.

Tóth Gyula főhadnagy